

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ РОССИЕЙ И ТУРЦИЕЙ В 1991-2016 ГГ.

Ирина СВИСТУНОВА*

Аннотация

Политические отношения между Россией и Турцией значительно расширились и укрепились после окончания Холодной войны. За этот период отношения между двумя странами прошли через несколько этапов, которые отличались по своему содержанию. На современном этапе перед Москвой и Анкарой стоит задача восстановления доверия, подорванного в результате «кризиса с самолетом», и поиска новых, более устойчивых моделей сотрудничества.

Ключевые слова: Россия, Турция, российско-турецкие отношения, внешняя политика, международные отношения.

RUSSIAN-TURKISH POLITICAL RELATIONS IN 1991-2016

Abstract

Political relations between Russia and Turkey have considerably expanded and strengthened after the end of the Cold War. During this time, the relations passed through several different phases. Recently Russian-Turkish relations were seriously damaged by the SU-24 jet crisis. Today Moscow and Ankara have to undertake the task of recovering lost trust and seeking for new and more stable models of bilateral cooperation.

Keywords: Russia, Turkey, Russian-Turkish Relations, Foreign Policy, International Relations.

1. Этапы российско-турецких отношений

На рубеже XX - XXI вв. сложилась принципиально новая ситуация в отношениях между Россией и Турцией, история которых насчитывает более пятисот лет. После окончания Холодной войны внешняя политика обеих стран изменилась, что позволило Москве и Анкаре активизировать политические контакты и двустороннее сотрудничество в различных сферах. Итогом двадцатипятилетнего периода развития российско-турецких отношений в новых условиях стал беспрецедентный уровень сближения между двумя

* Кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Российского института стратегических исследований (РИСИ), svistunova.irina@gmail.com

странами. Даже межгосударственный конфликт 2015 - 2016 гг. не разрушил основы российско-турецких отношений, которые стали быстро восстанавливаться, как только инцидент был урегулирован.

Российско-турецкие политические отношения в рассматриваемый период можно условно разделить на несколько этапов.

Первый этап продолжался с 1991 г. до начала 2000-х гг. В это время обе страны были заняты поиском своего места на международной арене в изменившихся мировых условиях и пытались выстроить новую модель двусторонних политических отношений, в которых нередко возникали противоречия.

Вторым этапом стал период с 2003 по 2015 гг., когда политический диалог между двумя странами начал интенсивно развиваться и достиг такого высокого уровня, которого никогда прежде не было в истории российско-турецкого сотрудничества.

Третий этап продолжался с конца ноября 2015 г. до конца июня 2016 г. Россия и Турции находились в состоянии конфликта и фактической «заморозки» политических контактов после инцидента с российским самолетом (сбитым турецким истребителем в районе турецко-сирийской границы).

Началом четвертого этапа можно считать конец июня 2016 г., когда произошла нормализация отношений между Москвой и Анкарой.

2. Первый этап (1991-начало 2000-х)

Более подробное рассмотрение первого этапа российско-турецких политических отношений следует начать с момента распада Советского Союза в декабре 1991 г.

В годы Холодной войны две страны находились в составе враждебных военно-политических блоков, поэтому Москве и Анкаре, прежде всего, требовалось определить содержание своих взаимоотношений в новых условиях. Предыдущий межгосударственный договор между Россией и Турцией был заключен в 1925 г., но не был продлен по истечении двадцатилетнего срока его действия, поскольку перестал соответствовать изменившимся мировым условиям. Нового договора заключено не было, поэтому до окончания Холодной войны единственным документом, на который могли опираться российско-турецкие отношения, оставался Договор о дружбе и братстве 1921 г.

В мае 1992 г. был подписан Договор об основах отношений двух стран.¹ В тексте документа отмечалось, что в мире произошли исторические изменения, которые оставили

¹ Договор об основах отношений Российской Федерации и Турецкой Республики. 25 мая 1992 г. (Ратифицирован постановлением Верховного Совета РФ от 3 июня 1993 г.), Консорциум «Кодекс»: Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901926138> (28.11.2016).

в прошлом период разобщенности и открыли перспективы сотрудничества между всеми странами. Россия и Турция выразили стремление содействовать миру и стабильности в регионе на стыке Европы и Азии, в котором две страны являются соседями. С этой целью Москва и Анкара обязались разрешать свои разногласия исключительно мирными средствами; не применять во взаимных отношениях силу или угрозу силой; в случае неспровоцированного вооруженного нападения на одну их сторон не оказывать агрессору никакой военной или другой помощи; в случае возникновения угрозы миру и безопасности проводить консультации о мерах по урегулированию ситуации.

Два государства заявили о том, что будут развивать на долгосрочной основе широкомасштабное сотрудничество в области экономики, торговли, культуры, науки, техники и экологии. Согласились поддерживать регулярные контакты между представителями военного руководства. Отдельная договоренность касалась развития политического диалога с целью обмена мнениями по международным и региональным вопросам. Стороны условились ежегодно проводить политические консультации на различных уровнях, в том числе на высшем, а также регулярно проводить встречи министров иностранных дел.

Вместе с тем в 1990-е гг. в политических отношениях между Россией и Турцией нередко возникала напряженность, вызванная недостатком взаимного доверия и противоречиями в подходах к некоторым международным вопросам.

Важнейшим из них стали отношения с тюркскими республиками, ранее входившими в состав Советского Союза. Появление на мировой арене новых независимых тюркских государств было встречено в Турции с большим энтузиазмом. Широкою известность получило высказывание премьер-министра С. Демиреля о появлении «гигантского тюркского мира от Адриатики до Великой китайской стены». ² Анкара рассчитывала установить особые отношения с тюркскими республиками и занять доминирующие позиции в Центральной Азии и на Кавказе.

Устремления Турции вошли в противоречие с подходами России, которая была исторически тесно связана с тюркскими регионами и негативно относилась к попыткам Анкары вытеснить ее из традиционных сфер влияния. Настороженность Москвы усиливал тот факт, что Вашингтон активно поддерживал стремление Анкары к лидерству в тюркском мире. Озабоченность российского руководства вызывали также попытки Турции устанавливать прямые связи с российскими регионами с большинством тюркского населения, минуя федеральный центр, и включать эти регионы в состав международных тюркских организаций.

В середине 1990-х гг. напряженность, которую вызывали между Россией и Турцией эти вопросы, пошла на спад, так как фокус внимания в отношениях Анкары с тюркскими

² *Cumhuriyet Gazetesi*. 24 Şubat 1992.

странами переместился в сферу культурных связей. В последующий период России и Турции постепенно удалось прийти к пониманию того, что обе страны имеют особые отношения с тюркскими республиками и им не обязательно конкурировать друг с другом за влияние. Россия не может занять место Турции, которая связана с тюркскими народами этническим и языковым родством, но и Турция не может заменить для тюркских республик Россию, с которой их объединяют широкие экономические, политические и социальные связи. В то же время и Москва, и Анкара заинтересованы в поддержании стабильности на Кавказе и в Центральной Азии и в ограничении влияния третьих сил на ситуацию в этих регионах.

Свидетельством установления в современных российско-турецких отношениях сбалансированного подхода к тюркским республикам служит тот факт, что В.В. Путин³ и Р.Т. Эрдоган⁴ летом 2016 г. выразили благодарность президенту Казахстана Н. Назарбаеву за помощь в восстановлении диалога между Москвой и Анкарой.

Кроме отношений с тюркскими странами, в 1990-ые гг. наблюдались различия в подходах России и Турции к ряду международных проблем, в частности, к конфликтам в Боснии и в Косово. Некоторые противоречия по этим вопросам сохраняются до сих пор. Так, Россия в отличие от Турции отказывается признавать независимость Косово до тех пор, пока ее не признает Сербия.

Между двумя странами неоднократно возникали трения по поводу порядка прохода через Черноморские проливы, в который Турция пыталась внести изменения в одностороннем порядке. Новый регламент о судоходстве 1998 г. способствовал смягчению разногласий. В то же время стремление Анкары ограничить транзит нефти через Проливы по экологическим соображениям не отвечает интересам России, которая придает большое значение возможности свободного морского транзита российской нефти через порт Новороссийск.

Турция выражала недовольство в связи с продажей Россией Республике Кипр ракет С-300 в 1998 г. В итоге ракеты были размещены не на Кипре, а на территории Греции.

Отдельной проблемой российско-турецких отношений стали взаимные обвинения двух стран в поддержке чеченских и курдских сепаратистов во второй половине 1990-х гг. Смягчению напряженности в этом вопросе послужил отказ России предоставить политическое убежище А. Оджалану в 1998 г. и подписание двумя странами Совместной декларации о сотрудничестве в борьбе с терроризмом в 1999 г.

³ *Ляликова А.* Путин поблагодарил Назарбаева за помощь в налаживании отношений с Турцией // РосБизнесКонсалтинг. – 2016. – 16 августа.
URL: <http://www.rbc.ru/politics/16/08/2016/57b2e5ea9a79477494d258fe> (28.11.2016).

⁴ “Erdoğan ve Putin’in arasını Nazarbayev bulmuş”, A Haber, 30.06.2016. URL: <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/06/30/erdogan-ve-putinin-arasini-nazarbayev-bulmus> (28.11.2016).

В 2001 году был подписан «План действий по развитию сотрудничества между Российской Федерацией и Турецкой Республикой в Евразии»⁵, свидетельствующий о намерении сторон прилагать совместные усилия для поддержания мира, стабильности и устойчивого развития в региональном измерении. Среди регионов, по ситуации в которых планировалось проводить консультации, были названы Балканы, Южный Кавказ, Центральная Азия, Ближний Восток, Черноморский регион, Средиземноморье.

Перспективный план по расширению российско-турецкого взаимодействия от двустороннего формата до уровня регионального сотрудничества означал переход к качественно новому этапу развития отношений между двумя странами. Тесные исторические, политические, экономические и социально-культурные связи России и Турции с прилегающими регионами, а также появление новых возможностей сотрудничества и новых вызовов безопасности определили общее понимание региональной ответственности и задачу перехода к многоплановому партнерству.

3. Второй этап (2003-2015)

Подлинное и глубокое развитие вышеупомянутая тенденция получила после прихода к власти в Турции Партии справедливости и развития в конце 2002 г., который можно считать началом второго этапа в российско-турецких отношениях после Холодной войны. В этот период сотрудничество между двумя странами расширилось по всем направлениям. Если экономическое сотрудничество принято считать «локомотивом российско-турецких отношений», то, без сомнения, политический диалог можно назвать «стержнем двусторонних отношений», который скрепляет их за счет различных политических механизмов, созданных в эти годы.

В 2004 г. президенты России В.В. Путин и президент Турции А.Н. Сезер подписали в Анкаре Совместную декларацию об углублении дружбы и многопланового партнерства⁶, которая предусматривала активизацию политических контактов и обмен визитами на всех уровнях. В этом документе отмечались сходство или близость принципиальных подходов двух стран ко многим региональным или международным проблемам. Россия и Турция заявили «о решимости вывести существующие между ними отношения дружбы и сотрудничества на уровень продвинутого многопланового партнерства».⁷

5 Глушакова Е. Главы МИД России и Турции подписали план действий по развитию двустороннего сотрудничества в Евразии // РИА Новости. – 2011. – 16 ноября. URL: <https://ria.ru/politics/20011116/16845.html> (28.11.2016); Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı (İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa) // Официальный сайт Посольства РФ в Турецкой Республике. URL: http://www.turkey.mid.ru/relat_2_t.html (28.11.2016).

6 Совместная декларация об углублении дружбы и многопланового партнерства между Российской Федерацией и Турецкой Республикой. 6 декабря 2004 г. // Официальный сайт Президента РФ. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/3933> (28.11.2016).

7 Совместная декларация об углублении дружбы и многопланового партнерства между Российской

В последующие годы между двумя странами активизировались политические контакты и визиты на уровне глав государств, правительств и министров. Началось регулярное проведение консультаций по двусторонним, региональным и международным вопросам между министерствами иностранных дел.

В 2009 г. в Москве была подписана Совместная декларация о продвижении к новому этапу отношений между Российской Федерацией и Турецкой Республикой.⁸ В документе утверждалось, что сотрудничество между Россией и Турцией служит не только интересам двух стран, но и вносит вклад в укрепление мира, безопасности, стабильности и развития в Евразии. С целью продвижения к многоплановому партнерству планировалось расширить политический диалог по ряду направлений: урегулирование замороженных конфликтов на Южном Кавказе, повышение эффективности многосторонней платформы Организации черноморского экономического сотрудничества, обеспечение безопасности в Черноморском регионе. Важной точкой совпадения взглядов сторон служил вопрос о сохранении Конвенции Монтрё.

Новым достижением на пути развития российско-турецких отношений стало создание в 2010 г. Совета сотрудничества высокого уровня (ССВУ).⁹ Ежегодные совместные заседания кабинетов министров двух стран, на которых подписываются десятки соглашений о сотрудничестве в различных сферах, стали беспрецедентным явлением в истории отношений между Россией и Турцией.

В рамках ССВУ была образована Совместная группа стратегического планирования «для обсуждения основных вопросов российско-турецкого взаимодействия в международных делах».¹⁰ Механизм регулярных консультаций по региональной проблематике способствует выработке совместных подходов и реализации совместных интересов двух стран.

Стоит отметить важную роль прямых контактов лидеров России и Турции в развитии политических отношений и многопланового сотрудничества двух стран в целом. В эти годы обычным явлением стала так называемая «телефонная дипломатия» - регулярные переговоры по телефону между руководством двух стран, которые вносили свой вклад в поддержание дружественной атмосферы между Россией и Турцией.

Федерацией и Турецкой Республикой. 6 декабря 2004 г. Статья VII. // Официальный сайт Президента РФ. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/3933> (28.11.2016).

⁸ Совместная декларация о продвижении к новому этапу отношений между Российской Федерацией и Турецкой Республикой и дальнейшем углублении дружбы и многопланового партнёрства. 13 февраля 2009 г. // Официальный сайт Президента РФ. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/172> (28.11.2016).

⁹ Совместное заявление Президента России Д.А. Медведева и Премьер-министра Турции Р.Т. Эрдогана о создании Совета сотрудничества высшего уровня между Российской Федерацией и Турецкой Республикой // Официальный сайт Посольства РФ в Турецкой Республике. URL: http://www.turkey.mid.ru/hron/hronika248_07.html (28.11.2016).

¹⁰ Там же.

4. Третий этап (ноябрь 2015-июнь 2016)

Ежегодные заседания российско-турецкого ССВУ продолжались до ноября 2015 г., когда произошел между Россией и Турцией конфликт, прервавший политический диалог на высшем уровне более чем на полгода. Период с конца ноября 2015 г. по конец июня 2016 г. стал третьим этапом в российско-турецких политических отношениях.

Отказ Анкары принести извинения за атаку на российский самолет был встречен в Москве с горечью и недоумением. Президент В.В. Путин публично выразил сожаление в связи с ухудшением российско-турецких отношений, для развития которых он лично приложил немало усилий.¹¹ Причиной конфликта стали разногласия Россия и Турции в подходах к сирийскому кризису. На протяжении длительного периода времени сторонам довольно успешно удавалось «выносить сирийскую проблему за рамки двусторонних отношений». Однако инцидент с самолетом, который, как выяснилось позднее, был провокацией, спланированной при участии США, поставил российско-турецкие отношения на грань новой Холодной войны.

5. Четвертый этап (с июня 2016 г.)

После письма президента Р.Т. Эрдогана с извинениями за инцидент, полученного в Москве в конце июня 2016 г., можно говорить о начале четвертого этапа в политических отношениях между Россией и Турцией. Сразу было объявлено о нормализации двусторонних отношений.

В Анкаре высоко оценили тот факт, что буквально на следующий день после попытки государственного переворота в Турции (15 июля 2016 г.) президент Путин позвонил своему турецкому коллеге Эрдогану, чтобы выразить поддержку законному руководству Турции. Личная встреча двух президентов, состоявшаяся 9 августа 2016 г. в Санкт-Петербурге, стала знаковым событием, означающим, что российско-турецкий конфликт полностью исчерпан. Заслуживает внимания, что этот визит Р.Т. Эрдогана в Россию стал его первой зарубежной поездкой после неудачной попытки переворота в Турции.

Руководством двух стран поставлена задача восстановления докризисного уровня российско-турецкого сотрудничества и его дальнейшего развития. Возобновился диалог на высшем и высоком уровнях, обмен визитами и телефонные переговоры, восстановлена деятельность ССВУ.

Вместе с тем, очевидно, что опыт недавнего конфликта неизбежно приведет к некоторым изменениям в установившейся модели политических отношений

¹¹ “Отношений очень жалко”: Владимир Путин обвинил Анкару в попустительстве террористам // ТАСС. – 2015. – 1 декабря. URL: <http://tass.ru/politika/2486462> (28.11.2016).

между Россией и Турцией. Несмотря то, что на протяжении многих лет две страны поддерживали широкий политический диалог, регулярно проводили консультации по различным вопросам и создали такой механизм, как ССВУ, этого оказалось недостаточно для того, чтобы предотвратить конфликт. На новом этапе отношений России и Турции предстоит решить задачу восстановления и повышения уровня взаимного доверия, без которого сложно будет достичь подлинно многопланового партнерства, не говоря уже о стратегических отношениях.

Между двумя странами сохраняются разногласия по сирийской проблеме, которая и стала источником кризиса в российско-турецких отношениях. Представляется, что после конфликта обеим сторонам необходимо отнестись к этому вопросу предельно внимательно. Очевидно, что сирийское урегулирование останется «болевым точкой» российско-турецкого диалога, и понадобится немало усилий с обеих сторон для того, чтобы найти здесь взаимоприемлемую формулу.

Тот факт, что после завершения кризиса отношения между Россией и Турцией стали быстро восстанавливаться по всем направлениями, означает, что в предшествующие годы был заложен прочный фундамент сотрудничества. Теперь важно использовать новое сближение двух стран для того, чтобы расширить политический диалог, укрепить основы российско-турецких отношений и обезопасить их от новых инцидентов.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Договор об основах отношений Российской Федерации и Турецкой Республики. 25 мая 1992 г. (Ратифицирован постановлением Верховного Совета РФ от 3 июня 1993 г.), Консорциум «Кодекс»: Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901926138> (28.11.2016).
- Ляликова А. Путин поблагодарил Назарбаева за помощь в налаживании отношений с Турцией // РосБизнесКонсалтинг. – 2016. – 16 августа. URL: <http://www.rbc.ru/politics/16/08/2016/57b2e5ea9a79477494d258fe> (28.11.2016).
- Глушакова Е. Главы МИД России и Турции подписали план действий по развитию двустороннего сотрудничества в Евразии // РИА Новости. – 2011. – 16 ноября. URL: <https://ria.ru/politics/20011116/16845.html> (28.11.2016)
- Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı (İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa) // Официальный сайт Посольства РФ в Турецкой Республике. URL: http://www.turkey.mid.ru/relat_2_t.html (28.11.2016).
- Совместная декларация об углублении дружбы и многопланового партнерства между Российской Федерацией и Турецкой Республикой. 6 декабря 2004 г. // Официальный сайт Президента РФ. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/3933> (28.11.2016).
- Совместная декларация о продвижении к новому этапу отношений между Российской Федерацией и Турецкой Республикой и дальнейшем углублении дружбы и многопланового партнёрства. 13 февраля 2009 г. // Официальный сайт Президента РФ. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/172> (28.11.2016).
- Совместное заявление Президента России Д.А. Медведева и Премьер-министра Турции Р.Т. Эрдогана о создании Совета сотрудничества высшего уровня между Российской Федерацией и Турецкой Республикой // Официальный сайт Посольства РФ в Турецкой Республике. URL: http://www.turkey.mid.ru/hron/hronika248_07.html (28.11.2016).
- «Отношений очень жалко»: Владимир Путин обвинил Анкару в попустительстве террористам // ТАСС. – 2015. – 1 декабря. URL: <http://tass.ru/politika/2486462> (28.11.2016).
- “Erdoğan ve Putin’in arasını Nazarbayer bulmuş”, A Haber, 30.06.2016. URL: <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/06/30/erdogan-ve-putinin-arasini-nazarbayev-bulmus> (28.11.2016).
- Cumhuriyet Gazetesi*. 24 Şubat 1992.

1991-2016 YILLARINDA RUS-TÜRK SİYASİ İLİŞKİLERİ

İrina SVİSTUNOVA*
Çev. Liaisan ŞAHİN**

Öz

Soğuk Savaş sona erdikten sonra Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler oldukça genişlemiş ve kuvvetlenmiştir. Bu zaman içinde ikili ilişkiler birkaç farklı aşamadan geçmiştir. Son olarak Rus-Türk ilişkileri düşürülen Rus uçağı sebebiyle patlak veren krizden dolayı sekteye uğramıştır. Şimdiki aşamada Moskova ile Ankara önünde zedelenmiş güveni onarmak ve ikili işbirliğinin daha istikrarlı yeni modellerini aramak görevi durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Türkiye, Rus-Türk İlişkileri, Dış Politika, Uluslararası İlişkiler

RUSSIAN-TURKISH POLITICAL RELATIONS IN 1991-2016

Abstract

Political relations between Russia and Turkey have considerably expanded and strengthened after the end of the Cold War. During this time, the relations passed through several different phases. Recently Russian-Turkish relations were seriously damaged by the SU-24 jet crisis. Today Moscow and Ankara have to undertake the task of recovering lost trust and seeking for new and more stable models of bilateral cooperation.

Keywords: Russia, Turkey, Russian-Turkish Relations, Foreign Policy, International Relations

I. Rus-Türk İlişkilerinin Aşamaları

Beş yüz yıllık tarihi olan Rus-Türk ilişkileri 20. yy. sonunda yepyeni bir dönemece girdi. Soğuk Savaş sona erdikten sonra iki ülkenin de dış politikasında büyük değişimler meydana geldi ve bu temelde Moskova ile Ankara arasında yoğun siyasi temaslar ve farklı alanlarda ikili işbirlikleri başladı. Bu yeni koşullarda gelişen ve bugün 25 yılını dolduran dönemin sonunda iki ülke birbirine hiç olmadığı kadar yaklaştı. Hatta 2015-2016 yıllarında vuku bulan anlaşmazlık bile Rus-Türk ilişkilerinin temellerini yıkamadı ve ihtilaf giderilir giderilmez ikili ilişkiler hızla onarılmaya başlandı.

* Tarih Bilimleri Alanında Dr., Rusya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Kıdemli Araştırmacısı, svistunova.irina@gmail.com

** Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, leysen@marmara.edu.tr

Ele aldığımız dönemdeki Rus-Türk ilişkilerini şartlı olarak birkaç aşamaya ayırabiliriz.

Birinci aşama (1991-2000’li yılların başı): bu dönemde iki ülke de değişen uluslararası koşullarda yerini bulmaya çabalarırken, ikili ilişkilerinin yeni modelini kurmaya çalıştı. İkili ilişkilerde çoğu zaman anlaşmazlıklar, ihtilaflar da yaşandı.

İkinci aşama (2003-2015): Rusya ile Türkiye arasındaki siyasi diyalog yoğun bir şekilde gelişmeye başladı ve iki ülke arasındaki yakınlaşma, Rus-Türk ilişkileri tarihinde hiç görülmemiş olan yüksek seviyeye ulaştı.

Üçüncü aşama (Kasım 2015-Haziran 2016): Türk-Suriye sınırında Rus uçağının düşürülmesi ile başlayan gerginlik sebebiyle ikili ilişkiler donma noktasına geldi.

Dördüncü aşama: 2016 yılının Haziran ayı sonundan itibaren Moskova ile Ankara arasındaki ilişkiler normale döndü ve böylece ikili ilişkilerde yeni bir döneme girildi.

2. Birinci Aşama (1991-2000’li Yılların Başı)

Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin birinci aşamasını Sovyetler Birliği’nin Aralık 1991’de dağıldığı andan başlatmak gerekir. Soğuk Savaş döneminde Rusya ve Türkiye iki düşman bloğun üyesi olduğu için Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla oluşan yeni koşullarda öncelikle ikili ilişkilerin içeriğini yenilemek gerekiyordu. 1925 yılında Rusya ile Türkiye arasında imzalanmış olan anlaşma, 20 yıllık süresi dolduktan sonra yenilenmemiştir, çünkü anlaşma içeriğinin, değişen uluslararası koşullara uygun düşmediği anlaşılmıştır. Bu anlaşmanın geçerliliğini yitirmesine karşın, yeni bir anlaşma da yapılmamıştır; Soğuk Savaş dönemi boyunca ikili ilişkilerin dayanabileceği tek bir doküman olarak ancak 1921’de imzalanmış olan Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması geçerliliğini korumuştur.

1992 yılının Mayıs ayında iki ülke arasında ilişkilerin esasları hakkında bir anlaşma imzalandı.¹ Anlaşma metninde dünyada tarihi dönüşümün yaşandığına dikkat çekilerek bölünmüşlük ve tecrit durumunun geçmişte kaldığı ve bütün ülkeler arasında işbirliği ilişkilerinin kurulması için yeni ufukların açıldığı belirtildi. Rusya ve Türkiye, Avrupa ve Asya’nın birleştiği sahada yer alan iki komşu devlet olarak, bu sahadaki barışı ve istikrarı sağlamlaştırma arzusunda olduklarını ifade ettiler. Bu amaçla Moskova ve Ankara olası anlaşmazlıkları ancak barışçıl yöntemlerle çözmeyi, ikili ilişkilerde zor kullanmamayı veya zor kullanmakla tehdit etmemeyi, taraflardan birine üçüncü bir gücün sebepsiz silahlı saldırısı durumunda saldırganı herhangi bir yardımda bulunmamayı, barışı ve güvenliği tehdit edici durumlar ortaya çıktığında çözüm tedbirleri için birbirine danışmayı taahhüt ettiler.

¹ “Dogovor ob osnovah otnoşeniy Rossiyskoy Federatsii i Turetskoy Respubliki. 25 maya 1992 g.” [Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Anlaşma. 25 Mayıs 1992] Rusya Federasyonu Yüksek Konseyi’nin 3 Haziran 1993 tarihli kararı ile onaylanmıştır. Anlaşma metni için bk. <http://docs.cntd.ru/document/901926138> (28.11.2016).

Bunun dışında iki ülkenin ekonomi, ticaret, kültür, bilim, teknik ve ekoloji alanlarında uzun vadeli ve geniş ölçekli işbirliğini geliştirecekleri duyuruldu. Ayrıca askeri yöneticiler arasında da düzenli temasların olacağı konusunda anlaşmaya varıldı. Uluslararası ve bölgesel siyaset konularında fikir alışverişinde bulunulması ve siyasi diyalogun geliştirilmesi konusunda da ayrıca anlaşıldı. Taraflar, üst düzeydeki görüşmeler de dahil olmak üzere, çeşitli düzeylerde her yıl siyasi danışma toplantılarını düzenleme ve düzenli olarak dışişleri bakanları arasında görüşmeler yapma konusunda anlaştilar.

Bununla birlikte 1990'lı yıllarda Rus-Türk ilişkilerinde karşılıklı güven eksikliğinden ve bazı uluslararası meselelere yaklaşım farklarından kaynaklanan gerginlikler de yaşandı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetleri ile kurulan ilişkiler, Rusya ile Türkiye arasında ortaya çıkan ihtilaf konularından en mühimini teşkil etti. Uluslararası sahneye bağımsız Türk cumhuriyetlerinin çıkması Türkiye'de coşkunlukla karşılandı. Dönemin başbakanı S. Demirel "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan büyük Türk dünyasından"² söz etti, onun bu ibaresi geniş yaygınlık kazandı. Türk cumhuriyetleri ile özel ilişkiler kuracağını ümit eden Ankara, buna dayanarak Merkezi Asya'da ve Kafkasya'da egemen duruma geleceğini hesap etmişti.

Türkiye yönetiminin bu yöndeki planları, Türk bölgeleri ile tarihsel olarak sıkı bağlantıları bulunan ve söz konusu bölgeleri kendisinin geleneksel nüfuz alanı olarak gören Rusya tarafından hoş karşılanmadı. Türkiye'nin Türk dünyasının önderi olma arzusuyla giriştiği faaliyetlerine ABD'nin yoğun destek vermesi, Moskova'nın kuşklarını arttırdı. Türkiye'nin Rusya'daki Türk nüfusu bölgelerle federal merkezin aracılığına başvurmadan direkt temaslar kurmaya çalışması ve bu bölgeleri uluslararası Türk teşkilatlarına dahil etme girişimleri de Rusya yönetimini endişelendirdi.

1990'lı yılların ortasına doğru Rusya ile Türkiye arasındaki bu konulara ilişkin gerilim azalmaya yüz tuttu, çünkü Ankara ile Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin odağı kültürel ilişkiler alanına kaydı. Zamanla Rusya ve Türkiye yönetimleri, Türk cumhuriyetleri ile kurdukları ilişkilerin farklı temellere dayandığını ve bu konuda birbiriyle nüfuz mücadelesine tutuşmalarına gerek olmadığını anlamaya başladılar. Türk cumhuriyetleri için Türkiye, etnik ve dilsel akrabalık bağları bakımından büyük önem arz ederken, Rusya ile ise onları vazgeçilmez ekonomik, siyasi ve toplumsal bağlantılar bağlamaktadır. Üstelik Moskova'nın ve Ankara'nın Kafkasya'da ve Merkezi Asya'da istikrarın korunmasında ve bu bölgelere üçüncü güçlerin sokulmasının engellenmesinde ortak çıkarı vardır.

V. V. Putin'in³ ve R. T. Erdoğan'ın⁴ 2016 yazında Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev'e Moskova ile Ankara arasındaki diyalogun yeniden kurulması için gösterdiği gayret ve yardımları

² *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1992.

³ A. Lyalikova, "Putin poblagodaril Nazarbayeva za pomoşç' v nalajivanii otnoşeniy s Turtsiyey". RosBiznesKonsalting, 16.08.2016. <http://www.rbc.ru/politics/16/08/2016/57b2e5ea9a79477494d258fe> (28.11.2016).

⁴ "Erdoğan ve Putin'in arasını Nazarbayev bulmuş", A Haber, 30.06.2016, <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/06/30/erdogan-ve-putinin-arasini-nazarbayev-bulmus> (28.11.2016).

için teşekkür etmeleri, günümüzdeki Rus-Türk ilişkilerinde Türk cumhuriyetleri konusunda dengeli yaklaşımın yerleşmiş olduğunu gösteren bir kanıt oldu.

Türk cumhuriyetleri ile ilişkiler meselesi dışında 1990'lı yıllarda bazı uluslararası meselelere ilişkin olarak da Rusya ile Türkiye'nin farklı tutumlarda olduğu gözlemlendi. Örneğin, Bosna ve Kosova meseleleri konusunda anlaşmazlıklar yaşandı. Bu konularda iki ülke arasında halen bazı görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye'den farklı olarak, Rusya Kosova'nın bağımsızlığını tanımamakta, bu konuda Sırbistan'ın tarafını tutmaktadır.

Rusya ile Türkiye arasında Boğazlardan geçiş rejimi konusunda da birçok kez sürtüşme yaşanmış, Türkiye Boğazlar rejimini tek taraflı olarak değiştirmeye çalışmıştır. 1998'de yeni seyrüsefer yönetmeliği kabul edilince bu meseleye ilişkin anlaşmazlık büyük ölçüde çözülmüş oldu. Bununla birlikte Ankara ekolojik sebeplerle Boğazlardan petrol nakliyatını sınırlamak istemekte, Rusya ise petrolün Novorossiysk limanı üzerinden deniz yoluyla serbestçe taşınabilmesine büyük önem verdiği için bu kısıtlama girişimlerini çıkarlarına aykırı bulmaktadır.

Bunun dışında Türkiye, 1998 yılında Rusya'nın Kıbrıs Rum Cumhuriyeti'ne S-300 füze sistemlerini satması konusunda hoşnutsuzluğunu dile getirmiş, sonuç itibarıyla füze sistemleri Yunanistan'da konuşlandırılmıştır.

1990'lı yılların ikinci yarısında Çeçen ve Kürt ayrılıkçı hareketleri sorunu da iki ülke arasında gerginlik yaratmış, ayrılıkçıların desteklediği konusunda Rus ve Türk tarafları karşılıklı suçlamalarda bulunmuştur. 1998'de Rusya'nın A. Öcalan'ın siyasi sığınma talebini reddetmesi ve 1999'da iki ülke arasında terörizme karşı mücadelede işbirliğine dair ortak deklarasyon imzalanması üzerine ikili ilişkilerde bu konularda yumuşama yaşandı.

2001 yılında *Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı* imzalandı.⁵ Bu belge iki ülkenin bölgesel boyutta barışı ve istikrarı korumak ve kararlı gelişmeyi sürdürmek için ortak çaba gösterme arzusunda olduklarını gösterdi. Balkanlar, Güney Kafkasya, Merkezi Asya, Yakın Doğu, Karadeniz ve Akdeniz çevresi bölgelerindeki duruma ilişkin olarak düzenli olarak danışmalarda bulunma gereği kararlaştırıldı.

İki ülke arasındaki etkileşimi ikili ilişkiler formatının dışına çıkararak bölgesel işbirliği seviyesine yükseltmeyi hedefleyen uzun vadeli bir planın hazırlanması, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin nitelik bakımından yeni aşamaya geçtiğini gösterdi. Rusya ve Türkiye ile komşu bölgeleri arasında mevcut olan sıkı tarihsel, siyasi, ekonomik ve sosyokültürel bağlar, ayrıca işbirliği için yeni fırsatların ama aynı zamanda güvenliği tehdit eden yeni faktörlerin de ortaya çıkmış olması, ortak bölgesel sorumluluk konusundaki anlayışın gelişmesini sağladığı gibi çok boyutlu ortaklık ilişkilerine geçiş hedefinin belirlenmesinde de etkili oldu.

⁵ Ye. Gluşakova, "Glavı MİD Rossii i Turtsii podpisali plan deystviy po razvitiyu dvustoronnogo sotrudničstva v Yevrazii", *RİA Novosti*, 16.11.2001; <https://ria.ru/politics/20011116/16845.html> (28.11.2016); "Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı (İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa)", Rusya Federasyonu'nun Türkiye Büyükelçiliği resmi internet sitesi; http://www.turkey.mid.ru/relat_2_t.html (28.11.2016).

3. İkinci Aşama (2003-2015)

Türkiye’de 2002 yılının sonunda iktidara Adalet ve Kalkınma Partisi geldikten sonra yukarıda sözü edilen eğilim tam olarak olgunlaştı. Bunun Soğuk Savaş sonrası Rus-Türk ilişkilerinde ikinci aşamayı başlattığını söyleyebiliriz. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler bütün yönlerde genişledi ve büyüdü. Rusya ve Türkiye arasındaki ekonomik işbirliği ikili ilişkilerin lokomotifleri olarak görülüyorsa, siyasi diyalogu da Rus-Türk ilişkilerinin mihveri olarak görebiliriz; bu mihver, son on beş yılda teşkil edilen çeşitli siyasi mekanizmalar yardımıyla iki ülke arasındaki ilişkileri perçinlemekte ve iki tarafı birbirine kenetlemektedir.

2004’te Ankara’da RF Devlet Başkanı V. Putin ile TC Cumhurbaşkanı A. N. Sezer, iki ülke arasındaki dostluğun ve çok boyutlu ortaklığın derinleştirilmesine ilişkin ortak deklarasyon imzaladılar.⁶ Bu belge ile siyasi temasların yoğunlaştırılması ve her düzeyde karşılıklı ziyaretlerde bulunulması öngörüldü. Birçok bölgesel ve uluslararası mesele konusunda tarafların benzer veya yakın tutum içinde olduğu belirtildi. Rusya ve Türkiye “aralarındaki dostluk ve işbirliği ilişkilerini geliştirmiş çok boyutlu ortaklık seviyesine çıkarma konusunda kararlı olduklarını” bildirdiler.⁷

Bundan sonraki yıllarda iki ülke arasındaki siyasi temaslar sıklaştı ve devlet liderleri, hükümetler ve bakanlıklar düzeyinde ziyaretler gerçekleşti. Dışişleri bakanlıkları düzenli olarak ikili ilişkilere, bölgesel ve uluslararası meselelere ilişkin danışmalarda bulunmaya başladılar.

2009’da Moskova’da iki ülke arasındaki ilişkilerin yeni bir aşamaya geçmesine ilişkin ortak deklarasyon imzalandı.⁸ Deklarasyonda Rus-Türk işbirliğinin iki ülkenin çıkarlarına hizmet etmenin de ötesinde Avrasya’da barış, güvenlik, istikrar ve kalkınmayı sürdürmeye önemli katkıda bulunduğu belirtildi. Çok boyutlu ortaklığa geçiş yapma amacıyla siyasi diyalogu birçok yönde genişletme, örneğin, Güney Kafkasya’daki donmuş ihtilafların çözülmesi, çok taraflı işbirliği platformu olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün etkinliğinin artırılması, Karadeniz bölgesinde güvenliğin sağlanması gibi konularda siyasi işbirliğini geliştirme kararı alındı. Tarafların Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ne bağlılıklarını vurgulaması, siyasi tutumlarının birbirine uygun düştüğünü gösteren önemli noktalardan biri oldu.

2010’da Rusya ile Türkiye arasında Üst Düzey İşbirliği Konseyi’nin kurulması,⁹ Rus-Türk ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde atılan önemli bir adım oldu. Bu temelde, Rus-Türk ilişkilerinin

⁶ “Sovmestnaya deklaratsiya ob uglublenii drujbi i mnogoplanovogo partnerstva mejdu Rossiyskoy Federatsiyey i Turetskoy Respublikoy” [Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon], Rusya Federasyonu Devlet Başkanı resmi internet sitesi, 6.12.2004; <http://www.kremlin.ru/supplement/3933> (28.11.2016).

⁷ “Sovmestnaya deklaratsiya ob uglublenii drujbi i mnogoplanovogo partnerstva mejdu Rossiyskoy Federatsiyey i Turetskoy Respublikoy”, 06.12.2004. Madde VII. Rusya Federasyonu Devlet Başkanı resmi internet sitesi; <http://www.kremlin.ru/supplement/3933> (28.11.2016).

⁸ “Sovmestnaya deklaratsiya o prodvijeni k novomu etapu otnoşeniı mejdu Rossiyskoy Federatsiyey i Turetskoy Respublikoy i dal’neyşem uglublenii drujbi i mnogoplanovogo partnerstva” [Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin Yeni Aşamaya Doğru İlerlemesi ve Dostluk ile Çok Boyutlu Ortaklığın Daha da Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon], 13.09.2009. Rusya Federasyonu Devlet Başkanı resmi internet sitesi; <http://www.kremlin.ru/supplement/172> (28.11.2016).

⁹ “Sovmestnoye zavayleniye Prezidenta Rossii D. A. Medvedeva i Premyer-ministra Turtsii R. T. Erdogana o

geçmişinde emsali olmayan bir şekilde, her yıl iki ülkenin kabineleri ortak toplantılar yapmaya ve çeşitli alanlardaki işbirliğine ilişkin onlarca anlaşmalar imzalamaya başladılar.

Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin alt organı olarak kurulan Ortak Stratejik Planlama Grubu, "uluslararası meselelerde Rus-Türk etkileşiminin başlıca hususlarını görüşme" amacıyla çalışmaya başladı.¹⁰ Bölgesel sorunlar hakkında düzenli olarak danışmalarda bulunulması, iki ülkenin ortak görüş üretmesine ve ortak çıkarlarını gözetmesine yardımcı olmaktadır.

Rusya ile Türkiye arasında siyasi diyalogun ve genel olarak çok boyutlu işbirliğinin geliştirilmesinde iki ülke liderinin direkt temaslarının önemi küçümsenemez. Bu dönemde "telefon diplomasisi" dediğimiz yöntem yaygınlık kazanarak, iki ülkenin yönetimi arasında düzenli olarak gerçekleştirilen telefon görüşmeleri Rusya ile Türkiye arasındaki dostluk havasının pekiştirilmesine hizmet etti.

4. Üçüncü Aşama (Kasım 2015 - Haziran 2016)

Rus-Türk Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin yıllık toplantıları Kasım 2015'te ortaya çıkan anlaşmazlığa dek devam etti. Kasım 2015'ten sonra iki ülke yönetimi arasındaki siyasi diyalog yarım seneden fazla bir süre için kesintiye uğradı. 2016 yılının Haziran sonuna kadar devam eden bu süreç Sovyet sonrası Rus-Türk ilişkilerinin üçüncü aşaması olarak kabul edilebilir.

Ankara'nın düşürülen Rus uçağı için özür dilemeyi reddetmesi, Moskova'da şaşkınlık ve hayal kırıklığı ile karşılandı. RF Devlet Başkanı V. Putin, geliştirilmesi için bizzat çok emek vermiş olduğu Rus-Türk ilişkilerinin bozulmasından dolayı derin üzüntü duyduğunu alenen bildirdi.¹¹ Anlaşmazlığın sebebini iki ülkenin Suriye krizi konusundaki farklı yaklaşımları teşkil etti. Rusya ve Türkiye "Suriye sorununu ikili ilişkilerinin dışında tutmayı" uzun bir süre boyunca başarabilmişlerdi. Fakat uçak olayı – ki bu olayın ABD'nin iştiraki ile planlanan bir provokasyon olduğu daha sonra ortaya çıktı – Rus-Türk ilişkilerini yeni soğuk savaşın eşiğine getirdi.

5. Dördüncü Aşama (Haziran 2016'dan İtibaren)

2016 yılının Haziran sonunda Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan Moskova'ya bir özür mektubu gönderdikten sonra ikili ilişkiler normale döndü ve böylece Rus-Türk ilişkilerinde dördüncü aşamaya girildi.

cozdanii Soveta sotrudnicestva vıssęgo urovnya mejdu Rossiyskoy Federatsiyey i Turetskoy Respublikoy", Rusya Federasyonu'nun Türkiye Büyükelçiliği resmi internet sitesi; http://www.turkey.mid.ru/hron/hronika248_07.html (28.11.2016).

¹⁰ *age.*

¹¹ "Otnoşeniy oçen' jalko": Vladimir Putin obvinil Ankaru v popustitel'stve teroristam, TASS, 01.12.2015; <http://tass.ru/politika/2486462> (28.11.2016).

Türkiye'deki 15 Temmuz darbe girişiminin ertesi gününde Rusya Devlet Başkanı V. Putin'in Türkiye Cumhurbaşkanı'na telefonla arayarak Türkiye'nin meşru yönetimini desteklediklerini bildirmesi, Ankara'da büyük memnuniyetle karşılandı. İki devlet liderinin 9 Ağustos 2016'da St. Petersburg'ta bir araya gelmesi, anlaşmazlığın tamamen çözülmüş olduğuna işaret etti. Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'deki darbe girişiminden sonra ilk yurtdışı gezisini Rusya'ya yapması dikkate değerdir.

Rusya ve Türkiye yönetimleri Rus-Türk işbirliğini kriz öncesi seviyeye getirmek ve daha da geliştirmek hedefini koydular. Üst düzey dahil olmak üzere çeşitli düzeylerde temaslar, karşılıklı ziyaretler ve telefonla görüşmeler tekrar başlatıldı. Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin çalışmaları da yeniden başladı.

Bununla birlikte, açıktır ki, yaşanan tecrübeden bir takım dersler çıkartılacak ve Rus-Türk ilişkilerinin eski modeli üzerinde bazı değişikliklere gidilecektir. Görülen o ki, iki ülke arasında yıllarca geniş siyasi diyalog sürdürülmesine, çeşitli konularda düzenli olarak danışmalarda bulunulmasına ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi gibi bir mekanizma kurulmuş olmasına rağmen anlaşmazlığın önüne geçilememiştir. İlişkilerinin yeni aşamasında Rusya ve Türkiye karşılıklı güveni yeniden tesis etmek ve daha da üst seviyelere taşımak için çalışmalıdır ki karşılıklı güven olmadan gerçek çok boyutlu ortaklığı ve özellikle de stratejik işbirliğini yürütmek mümkün olmayacaktır.

İki ülke arasında Suriye sorunu konusunda fikir ayrılıkları devam etmektedir ki zaten tam da bu görüş farklılıkları ilişkilerde yaşanan son krizin esas sebebini teşkil etmiştir. Bundan sonra tarafların Suriye konusundaki yaklaşımlarını uyumlamaya azami şekilde dikkat etmeleri gerektiği açıktır. Suriye sorununun çözümü meselesi Rus-Türk diyalogunu zora sokma potansiyelini taşıyan düğüm noktası olmaya devam edecektir ve bu konuda karşılıklı olarak kabul edilebilir bir formül üretmek için tarafların çok çaba harcaması gerekecektir.

Anlaşmazlığın sona ermesinden sonra Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin her yönde hızla düzelmeye başladığına bakılırsa, bundan önceki yıllarda işbirliği için sağlam temeller atılmış olduğu anlaşılmaktadır. İki ülke arasında başlayan yeniden yakınlaşma sürecini siyasi diyalogu genişletmek, ilişkilerinin temellerini pekiştirmek ve yeni ihtilafların önüne geçmek için kullanmak gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Cumhuriyet, 24 Şubat 1992.

- “Dogovor ob osnovah otnoşeniy Rossiyskoy Federatsii i Turetskoy Respubliki. 25 maya 1992 g.” [Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Anlaşma. 25 Mayıs 1992] Rusya Federasyonu Yüksek Konseyi'nin 3 Haziran 1993 tarihli kararı ile onaylanmıştır. Anlaşma metni için bk. <http://docs.cntd.ru/document/901926138> (28.11.2016).
- “Erdoğan ve Putin'in arasını Nazarbayev bulmuş”, *A Haber*, 30.06.2016, <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/06/30/erdogan-ve-putinin-arasini-nazarbayev-bulmus> (28.11.2016).
- Gluşakova, Ye., “Glavı MÍD Rossii i Turtsii podpisali plan deystviy po razvitiyu dvustoronnego sotrudničestva v Yevrazii”, *RIA Novosti*, 16.11.2001; <https://ria.ru/politics/20011116/16845.html> (28.11.2016)
- Lyalikova, A., “Putin poblagodaril Nazarbayeva za pomoşç' v nalajivanii otnoşeniy s Turtsiyey”. *RosBiznesKonsalting*, 16.08.2016. <http://www.rbc.ru/politics/16/08/2016/57b2e5ea9a79477494d258fe> (28.11.2016).
- “Otnoşeniy očen' jalko”: Vladimir Putin obvinil Ankaru v popustitel'stve teroristam, *TASS*, 01.12.2015; <http://tass.ru/politika/2486462> (28.11.2016).
- “Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı (İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa)”, Rusya Federasyonu'nun Türkiye Büyükelçiliği resmi internet sitesi; http://www.turkey.mid.ru/relat_2_t.html (28.11.2016).
- “Sovmestnaya deklaratsiya o prodvijenii k novomu etapu otnoşeniy mejdu Rossiyskoy Federatsiyey i Turetskoy Respublikoy i dal'neyşem uglublennii drujbi i mnogoplanovogo partnerstva” [Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin Yeni Aşamaya Doğru İlerlemesi ve Dostluk ile Çok Boyutlu Ortaklığın Daha da Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon], 13.09.2009. Rusya Federasyonu Devlet Başkanı resmi internet sitesi; <http://www.kremlin.ru/supplement/172> (28.11.2016).
- “Sovmestnaya deklaratsiya ob uglublennii drujbi i mnogoplanovogo partnerstva mejdu Rossiyskoy Federatsiyey i Turetskoy Respublikoy” [Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon], Rusya Federasyonu Devlet Başkanı resmi internet sitesi, 6.12.2004; <http://www.kremlin.ru/supplement/3933> (28.11.2016).
- “Sovmestnoye zavavleniye Prezidenta Rossii D. A. Medvedeva i Premyer-ministra Turtsii R. T. Erdogana o cozdanii Soveta sotrudničestva vışşego urovnya mejdu Rossiyskoy Federatsiyey i Turetskoy Respublikoy”, Rusya Federasyonu'nun Türkiye Büyükelçiliği resmi internet sitesi; http://www.turkey.mid.ru/hron/hronika248_07.html (28.11.2016).

